

СТІВЕН ПРОТЕРО

ВІСІМ РЕЛІГІЙ, ЩО ПАНУЮТЬ У СВІТІ:

чому їхні відмінності мають значення

З англійської переклав Вячеслав Пунько

Київ
BOOKCHEF
2021

[Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

З М І С Т

ВСТУП	7
Розділ 1	
ІСЛАМ	
Шлях покiрності	40
Розділ 2	
ХРИСТІЯНСТВО	
Шлях спасіння	93
Розділ 3	
КОНФУЦІАНСТВО	
Шлях праведності	143
Розділ 4	
ІНДУЇЗМ	
Шлях відданості	185
Розділ 5	
БУДДИЗМ	
Шлях пробудження	235
Розділ 6	
РЕЛІГІЯ ЙОРУБА	
Шлях взаємозв'язку	279

Розділ 7	
ЮДАЇЗМ	
Шлях вигнання і повернення	334
Розділ 8	
ДАОСИЗМ	
Шлях процвітання	382
Розділ 9	
КОРОТКЕ ДОПОВНЕННЯ СТОСОВНО АТЕЇЗМУ	
Шлях розуму	432
ЗАКЛЮЧНИЙ РОЗДІЛ	451
ПОДЯКИ ВІД АВТОРА	463

ВСТУП

Щонайменше звідтоді, як у 60-х роках ХХ століття у всій Європі та США з'явилися перші паростки контркультури, новими видавалися заяви про те, що всі релігії істинні й прекрасні. Нині це твердження, що вперше з'явилося в статті «Усі релігії однакові» (1795) англійського поета, ілюстратора й проповідника Вільяма Блейка, не просто дивно звучить — воно інтригує¹. Нікому не спадає на думку доводити тотожність різних економічних систем чи політичних режимів. Відмінності між капіталізмом і соціалізмом такі очевидні, що навряд чи варто нагадувати про них як про факт. Те саме стосується і демократії та монархії. Проте вчені продовжують наполягати на тому, що конкурентні релігії, такі як індуїзм та іслам, юдаїзм і християнство, дивним чином виявляються однаковими. І ці погляди підтримує масова культура: не в останню чергу, зокрема, багатомільйонний проект Дена Брауна, а саме франшиза «Код да Вінчі».

Найпопулярніша серед прихильників подібних поглядів метафора: всі великі релігії передбачають сходження на одну й ту саму гору різними стежками. «Зійти на гору життя можливо з будь-якого боку, але на вершині цієї гори стежки сходяться, — пише філософ і релігієзнавець Г'юстон Сміт. — Біля підніжжя,

1 Єдина вціліла копія цієї книги зберігається в Гантінгтонській бібліотеці в Сан-Маріно, штат Каліфорнія. В інтернеті її можна знайти за адресою: <http://www.blakearchive.org/exist/blake/archive/work.sq?Workid=arp&java=yes>. Блейк писав: «Подібно до всіх дуже різних людей, всі релігії... мають одне джерело», яке він називав «поетичним генієм». — Тут і далі прим. автора, якщо не зазн. інше.

в передгір'ях теологічної, ритуальної та організаційної структури, релігії різняться. Різниця початкових точок зумовлена особливостями й відмінностями культури, історії, географії, суспільного темпераменту... Але за межами цих відмінностей є лише одна мета»¹. Ця думка мала би нас втішати у світі, де конфлікти й насильство з релігійних причин часто видаються реальнішими за Бога. Проте чи так це насправді? Якщо так, то що нас може очікувати на вершині?

Згідно з твердженням Магатми Ганді, «віра в єдиного Бога — це наріжний камінь усіх релігій», значить, до цього єдиного Бога і сходять усі віряни. Та коли йдеться про божественне, одиниця виявляється не єдиним можливим числом релігій. Багато буддистів не вірять у жодного бога, безліч індуїстів вірять у тисячі богів. Ба більше, за характером боги такі різні, що це просто в голові не вкладається. Отже, ким насправді є Бог — воїном, як індуїстська Калі, чи приязним мандрівником, як християнський Ісус? Чи є цей Бог певною особою? Якої він статі — чоловічої, жіночої чи обох одразу? Чи його взагалі неможливо описати?

Як і Ганді, Далай-лама стверджує, що «ключові моменти всіх релігій багато в чому збігаються»². Але, на його думку, релігії світу об'єднує не стільки Бог, скільки Благо — гармонія світу, любов та взаєморозуміння. Їх відома релігієзнавиця Карен Армстронг описує як серцевину кожної релігії. Зрозуміло, традиції світових релігій передбачають і численні етичні норми. Жодна релігія, приміром, не схвалює сексу з рідною матір'ю або вбивства рідного брата. Це незрушне правило можна

1 Huston Smith, *The World's Religions: Our Great Wisdom Traditions* (New York: HarperSanFrancisco, 1991), 73.

2 Dalai Lama, *An Open Heart: Practicing Compassion in Everyday Life* (Boston: Little, Brown, 2001), 8–9.

побачити не лише в християнській Біблії чи юдейському Талмуді, а й в індуїстських і конфуціанських священних книгах. Але в жодній релігії самі лише етичні норми не сприймаються як причина свого існування. У розумінні юдеїв галаха («закон» або «шлях») містить також ритуали, а десять заповідей починаються з правил поклоніння Богові.

Заради справедливості зазначимо: ті, хто стверджує, буцімто релігії світу єдині, не заперечують факту розбіжностей у деталях. Вочевидь, християни не здійснюють паломництв до Мекки, а мусульмани не практикують хрещення. Г'юстон Сміт визнає, що шляхи релігій розходяться «в передгір'ях» догм, обрядів та інституцій¹. Тобто стверджувати, що всі релігії однакові, — не значить заперечувати різницю між буддистами, які не вірять у бога, юдеями, які вірять у єдиного Бога, та індуїстами, які вірять у багатьох богів. Це означає стверджувати, що математика божественності є суттю «передгір'їв». Не мають значення суперечки про те, чи має Бог тіло (мормони кажуть, що має, мусульмани — що ні), чи мають люди душу (індуїсти говорять, що так, а буддисти — ні), адже, як пише Свами Шивананда, «основи або сутність усіх релігій однакові. Релігії різняться лише в несуттєвому»².

Ця думка чудова й водночас небезпечна, помилкова та навіть блюзнірська. Упродовж життя більш ніж цілого покоління ми кролячою норою пробиралися за вченими й гуру до уявного світу, де всі боги однакові. Це прийняття бажаного за дійсність почасти пояснюється цілком зрозумілим неприйняттям ексклюзивістських місіонерських поглядів, згідно з якими до раю або на небеса

1 Smith, *World's Religions*, 73. — «Ті, хто обходять гору, намагаються повести інших своїм шляхом, а не через вершину», — додає Сміт.

2 Swami Sivananda, «The Unity That Underlies All Religions,» <http://www.dlshq.org/religions/unirel.htm>.

потрапите лише ви чи подібні до вас особи. Протягом більшої частини своєї історії люди бачили, що релігійно-конкуренти значно поступаються їм, практикують беззмістовні ритуали, демонструють фальшиві чудеса та розповсюджують міфи-вигадки. У XVIII столітті, в Епоху Просвітництва, популярними були ідеали релігійної толерантності, і нам, без сумніву, це полегшило життя. Проте ідея релігійної єдності все одно залишається лише бажаною, і з її допомогою забезпечити людству спокій поки що не вдалося. Навпаки, через це наївне теологічне мислення (назвімо його «богомисленням») світ став небезпечнішим, адже ми перестали зважати на релігійні конфлікти, які скрізь створюють загрози. Нам час вибратися з кролячої нори й повернутися до дійсності.

Прихильники теорії релігійно-конкурентів об'єднуються в питаннях етики, але рішуче розходяться в питаннях доктрин, обрядів, міфології, досвіду й закону. Ці відмінності можуть не мати значення для містиків або релігійних філософів, однак для простих вірян вони важливі. Мусульмани не вважають несуттєвим паломництво до Мекки, яке називають «хадж». Навпаки, його зараховують до п'яти стовпів ісламу. Католики не погоджуються з тим, що хрещення є несуттєвим. Насправді вони, так само як і решта християн, вважають хрещення одним із семи таїнств. Проте подібні відмінності не просто мають певне значення для тих, хто сповідує ту чи ту релігію, — вони безпосередньо впливають на реальний світ. Через них, наприклад, люди відмовляються вступати в шлюб із мусульманином або індуїсткою. А в деяких випадках релігійні відмінності спонукають вірян вести війни і вбивати.

Одне з призначень мантри «всі релігії однакові» полягає в тому, щоб зупинити ці війни та вбивства. Ба-

гато кому видається спокусливою можливістю вдавати, нібито великі релігії становлять одну велику, дружну, щасливу сім'ю. Але хоч з якими добрими намірами не поширювалися б ці сентименти, з етичного погляду їх не можна назвати достовірними. Бог не один. Віра в єдність релігій — це лише віра (можливо, навіть фундаменталістського спрямування). А те, що приводить нас до цієї віри, — плід гіперактивної уяви.

АЛЕРГІЯ НА ДИСКУСІЮ

Одна з причин нашого бажання пробиратися кролячою норою на поклик фантазій про релігійну єдність — незручності, до яких призводять постійні суперечки. Коли йдеться про релігію, ми особливо прагнемо згоди. У період викладання в Бостонському університеті неабияких зусиль мені вартувала організація дискусії, яка завжди проводилася ввічливо. Моїм студентам легко давалася «ввічливість», а на «дискусію» в них виникала алергічна реакція. Вони вважали суперечки виявом невихованості й навіть у колі друзів намагалися будь-що їх уникати. Охоче обговорювали переваги останнього фільму братів Коен чи альбому гурту *U2*, але не мали жодного бажання висловлювати свої погляди практично з усіх інших питань. Коли доходить до питань релігії, американська молодь вірогідніше користуватиметься висловом «мені здається», ніж «я вважаю» або (боронь Боже) «я переконаний».

В юдейській традиції розрізняють суперечки заради перемоги (безглузді) й «суперечки в ім'я Бога» (справді того варті)¹. Сьогодні Захід поглинають суперечки по

¹ See Reuven Firestone, "Argue, for God's Sake — or, a Jewish Argument for Argument," *Journal of Ecumenical Studies* 39, no. 1–2 (2002): 47–57.

радіо, на телебаченні, в інтернеті, але майже завжди вони точаться не заради істини, а заради рейтингів, самореклами або й з обох причин одночасно. Тож ми не бажаємо сперечатися на користь інших, а коли сперечаються інші, не бачимо в цьому нічого гідного. Ідея релігійної толерантності трансформувалася в гамівну сорочку релігійної згоди.

Але глибоко в душі ми знаємо, що релігії світу відрізняються одна від одної. Як стверджував мій колега Адам Селігман, ідея релігійної толерантності передбачає відмінності, бо як може йтися про толерантність до чужої релігії, якщо вона, по суті, нічим не відрізняється від твоєї?¹ Ми вдаємо, що відмінності несуттєві, тому що так почуваємося впевненіше, справляємо враження людей високої моралі. Однак від ідей про «однаковість» світових релігій наш світ не стає безпечнішим. Як і решта форм невігластва, ці твердження, навпаки, додають небезпек. Якщо ми справді чогось потребуємо на цій несамовито релігійній планеті, то це реалістичного погляду на сфери конфліктів релігій та сфери, де ці релігії можуть співпрацювати. Новий підхід до цієї теми може вселяти страх. Але світ такий, яким він є. Тому «толерантність» і «повага» залишатимуться безглуздими словами доти, поки ми не дізнаємося, стосовно кого саме маємо виявляти толерантність чи повагу.

1 Adam B. Seligman, "Tolerance, Tradition and Modernity," *Cardozo Law Review* 24, no. 4 (2003): 1645–56. — Крім написання соціологічних статей із цієї теми, Селігман веде проект «Толерантність» і керує Міжнародною літньою школою релігій і суспільного життя (<http://www.issrpl.org>).

ВДАВАНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ

Книга Г'юстона Сміта «Релігії світу» розпродана накладом понад два мільйони примірників звідтоді, як її було вперше видано 1958 року під назвою «Релігії людства». Одна з причин успіху книги — серйозна й щира теза Сміта щодо принципової спільності світових релігій. Він наголошує на вічних ідеалах, які називає «нашими традиціями мудрості», приділяє основну увагу духовному досвідові й зводить до мінімуму згадування історичних фактів, інституційних реалій і ритуалів. Сміт наводить як приклад видатних сподвижників релігій, наприклад, таких містиків, як аль-Газалі в ісламі, святий Хуан де ла Крус у християнстві та Чжуан-цзи в даосизмі. За його власним зізнанням, він пише про «релігії в ліпшому вияві», демонструє їхній «світлий бік» замість вивішування на загальний огляд брудної білизни, ставить їх філософію і теологію «натхнення» вище за війни та суперечки. Сміт говорить із позицій співчуття, використовуючи американські ідіоми оптимізму та надії. Коли йдеться про релігію, на думку Сміта, справи «посуваються трохи ліпше, ніж може здатися на перший погляд»¹.

Понад півстоліття тому, коли Сміт написав ці слова, вони зіграли на почуттях людей саме так, як і було заплановано. Після Другої світової війни та голокосту прибічники того, що згодом стало відоме як юдео-християнська традиція, починали розглядати протестантизм, католицизм і юдаїзм як три рівноправні вияви однієї загальної віри. Тим часом шанувальники «Вічної філософії» Олдоса Гакслі (1945) і «Тисячолікого героя»²

1 Smith, *World's Religions*, 5, 388–89.

2 Див.: Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой / Дж. Кемпбелл; пер. з англ. О. Мокровського. — Львів: Terra Incognita, 2020. — Прим. наук. ред.